

УДК 338.48

4. Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Лотуш О.Я.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економічної теорії

Тернопільського національного економічного університету

**СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ РОЗВИТКУ РИНКУ
ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті здійснено аналіз та оцінку тенденцій туристичного ринку в Україні. Установлено, що туристична галузь займає вагомe місце в економіці України, зокрема загальний внесок туризму у ВВП становить 5,6%, кількість зайнятих у сфері туристичних послуг 5% від загальної чисельності зайнятих в економіці, частка доходів від туризму у загальному експорті країни 2%. Аналіз основних показників стану ринку туристичних послуг показав, що відбулось значне скорочення туристичних потоків та доходу, що приносить галузь. Розкрито вплив основних зовнішніх та внутрішніх чинників на розвиток туризму в Україні. Охарактеризовано стратегічні підходи щодо розвитку та удосконалення ринку туристичних послуг.

Ключові слова: туризм, ринок туристичних послуг, стратегія розвитку, індекс туристичної конкурентоспроможності, внесок туризму у ВВП, внесок туризму у зайнятість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, зважаючи на посилення конкурентного тиску на туристичному ринку як серед вітчизняних виробників, так і з боку іноземних компаній, необхідним постає завдання ретельного дослідження ринку туристичних послуг. Серед усіх видів діяльності ринок туристичних послуг має певні переваги, оскільки сприяє зростанню зайнятості, диверсифікації економіки, підвищує інноваційність національного господарства. В умовах нестабільної політичної та економічної ситуації ринок

туристичних послуг в Україні опинився в критичному стані: протягом 2014-2016 рр. відбувається спад туристичних потоків майже удвічі порівняно з 2012-2013 рр., зниження доходів, що приносить галузь, вихід з ринку значної кількості підприємств. Це зумовлює здійснення ґрунтовного аналізу і оцінки туристичного ринку та вироблення стратегічних підходів щодо подальших напрямків його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різноманітних аспектів розвитку ринку туристичних послуг і його особливостей знайшли своє відображення в працях українських і зарубіжних вчених: В.Г. Герасименка, С.С. Галасюка, Я.А. Дубенюка, О.О. Любіцевої, Т.І. Ткаченко, С.П. Грабовенської, Л.М. Шульгіної, Ю.Б. Забалдіної, М.Б. Біржакова, Д.В. Очеретіна, В.С. Боголюбова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій з даної проблематики, певні теоретичні і практичні аспекти формування і розвитку ринку туристичних послуг потребують, на наш погляд, подальшого поглиблення.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз та оцінювання стану і тенденцій розвитку туристичного ринку України та вироблення стратегічних підходів щодо удосконалення функціонування ринку, враховуючи внутрішній потенціал країни та зовнішні чинники.

Виклад основного матеріалу. Туристичний ринок є одним із найбільш динамічних та перспективних галузей економіки. Провідні держави світу в умовах глобалізації дали належну оцінку перевагам від розвитку туристичної галузі. Туризм є одним із чинників реалізації зовнішньої політики держави. Він сприяє збереженню і розвитку культурного потенціалу, веде до гармонізації відносин між різними країнами і народами, збереженню екологічно безпечного довкілля. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО), частка туризму у світовому ВВП складає близько 10%, а на долю міжнародного туризму припадає 6% загального обсягу світового експорту, кожне 11 робоче місце в світі припадає на сферу туризму, 12% світових споживчих витрат, 6%

усіх податкових надходжень і третина світової торгівлі послугами. Прогнозується, що до 2030 р. кількість міжнародних туристичних відвідувань зросте до 1,8 млрд. туристів. За даними ЮНВТО у 2015 р. по Європі подорожувало 609 млн. туристів, їх втрати у 2014 р. склали 509 млрд. доларів США [5]. За прогнозами експертів в сфері туризму, кількість поїздок у світі до 2020 року досягне 1,6 мільярда туристських прибуттів, з яких 717 млн. припаде на Європу.

Розвиток туристичного бізнесу дозволив багатьом країнам з менш привабливими, ніж в Україні, природними та культурно-історичними передумовами підвищити рівень соціально-економічного розвитку. Наявні туристичні ресурси сприяють входженню України на світовий туристичний ринок. Але навіть значний туристичний потенціал ще не дає гарантії успішного розвитку туристичної індустрії. Туризм істотно впливає на економічний розвиток держави, сприяє створенню нових робочих місць, є джерелом поповнення бюджету та припливу валютних надходжень, поєднує прибутковість з екологічною рівновагою. Крім того, стимулює розвиток багатьох галузей економіки таких як будівництво, транспорт, сільське господарство, культура, мистецтво тощо, які прямо чи опосередковано пов'язані з туристичною індустрією. Враховуючи стратегічне значення ринку туристичних послуг, Україна задекларувала її одним з пріоритетних напрямів розвитку національної економіки [5].

Україна має всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, однак суттєво програє в конкурентній боротьбі, відстаючи від провідних держав світу за рівнем розвитку туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг. За складовими індексу туристичної конкурентоспроможності у 2017 р. Україна увійшла до десятки країн з найнижчим рівнем безпеки, займаючи 127 місце, за сприятливим бізнес-середовищем – 124, за рейтингом культурних багатств – 51, в плані здоров'я та гігієни не все так погано – вона входить у першу десятку країн, посідаючи 8 місце, за ціною конкурентоспроможністю – 45 місце, за показниками

розвитку туристичного сервісу – 71, за рівнем міжнародної відкритості – 78, за інфраструктурою повітряного транспорту – 79, за наземною і портовою інфраструктурою – 81, за націленістю на туризм – 90, за природними ресурсами – 115, за людськими ресурсами і ринком праці – 41, за готовністю ІКТ – 81, за культурними ресурсами і діловими поїздками – 51, за показниками екологічної стабільності – 97 місце. Відповідно до загального індексу туристичної конкурентоспроможності Україна в рейтингу 136 країн займає 88 місце [2].

За даними Державної служби статистики України динаміка туристичних потоків зазнала значних змін упродовж 2012-2016 рр. Якщо в динаміці кількість громадян, які виїжджали за кордон, суттєво не змінювалась за аналізований період, то негативна тенденція спостерігається серед іноземних громадян, які відвідали Україну: найбільший спад відвідувань припав на 2014-2015 рр., (зменшення на 51,5% іноземних туристів у 2014 р. порівняно з 2013 р., ще на 2,2% у 2015 р. порівняно з 2014 р.), що пов'язано з нестабільною політичною ситуацією в країні (табл. 1).

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні за 2010-2016 рр.*

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон		Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну		Кількість туристів, які обслуговують суб'єкти туристичної діяльності України		У тому числі		
	осіб	% зміни	осіб	% зміни	осіб	% зміни	іноземні туристи, осіб	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	внутрішні туристи, осіб
2012	21432836	-	23012823	-	3000696	-	270064	1956662	773970
2013	23761287	↑10,9	24671227	↑7,2	3454316	↑15,1	232311	2519390	702615
2014 ¹	22437671	↓5,6	12711507	↓51,5	2425089	↓29,8	17070	2085273	322746
2015 ¹	23141646	↑3,1	12428286	↓2,2	2019576	↓16,7	15159	1647390	357027
2016 ¹	24668233	↑6,6	13333096	↑7,3	2549606	↑26,2	35071	2060974	453561

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

*складено за даними [4]

Однак починаючи з 2016 р. до країни в'їхало 13,33 млн. іноземних громадян, що на 7,3% більше, ніж у 2015 р. (12,4 млн. осіб). Така позитивна тенденція дає можливість говорити про поступове зростання довіри іноземців

до нашої країни. Кількість туристів, які обслуговують суб'єкти туристичної діяльності, у 2016 р. склала 2,550 млн. осіб, що на 26,2% більше, ніж у 2015 р., хоча розрив для досягнення рівня обслуговування туристів у 2013 р. є достатньо великий (904,7 тис. осіб).

У структурі туристів, які обслуговували суб'єкти туристичної діяльності, зросла частка громадян України, які виїжджали за кордон, з 65,2% у 2012 р. до 80,8% у 2016 р., а частка внутрішніх туристів зменшилась з 25,8% до 17,8% відповідно (рис. 1). Негативна тенденція спостерігається серед іноземних туристів, які відвідали Україну – їхня частка зменшилась майже у 6 разів, з 9% у 2012 р. до 1,4% у 2016 р. Основними перешкодами, які вплинули на стрімке зменшення іноземних туристів, є військовий конфлікт у Донецькій та Луганській областях, втрата туристичних територій Криму, нестабільність у політичному і економічному середовищі країни.

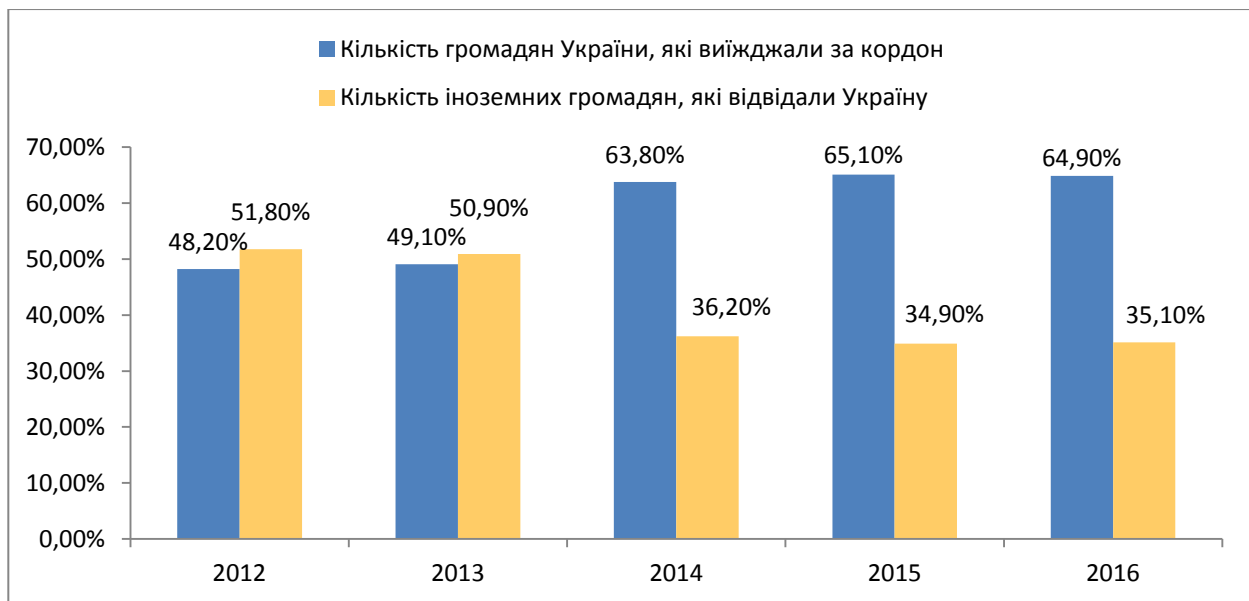

* складено автором за даними [4]

Рис1. Структура туристичного потоку України за 2012-2016 рр., в % до загальної кількості туристів*

Проведений аналіз порівняльної динаміки осіб, які виїжджали за кордон і відвідали Україну за 2012-2016 рр. показує, що у туристичних потоках у 2012-2013 рр. співвідношення склало близько 49% на 51%, у той час як за період

2014-2016 рр. частка осіб, що виїжджали за кордон склала 65% проти 35% осіб, які відвідали Україну (рис. 2).

* складено автором за даними [4]

Рис 2. Порівняльна динаміка осіб, які виїжджали за кордон і відвідали Україну за 2012-2016 рр.*

Причиною такого стану туристичного ринку в Україні є військові дії на сході країни та страх іноземних туристів відвідувати Україну, слабо розвинена інфраструктура туристичної сфери, низька купівельна спроможність українського населення, недобросовісна поведінка суб'єктів туристичного ринку та недостатній рівень кваліфікації спеціалістів, що працюють у даній сфері. Україна втрачає свою популярність як туристичний напрям, оскільки в уяві потенційних туристів складається враження повномасштабної війни, а країна сприймається, виключно, як гаряча точка.

Витрати на туристичні послуги є життєвими потребами людини, тому зростання платоспроможності населення безпосередньо впливає і на зростання попиту на туристичні послуги, а це, в свою чергу, сприяє підвищенню соціально-економічного розвитку держави (зростання ВВП, зайнятості, доходів, капіталовкладень в туризм тощо).

Світова рада подорожей і туризму (WTTC) розглядає внесок туристичної галузі у ВВП країни, як складну систему, до якої входять:

- прямі витрати туристів на здійснення подорожей, тобто витрати внутрішніх в'їзних туристів та витрати на подорожі на державному рівні відповідно до рекомендованої ООН методології туристичних рахунків;
- непрямі внески туристичної галузі в економіку країни, які включають інвестиції в туристичну сферу, державні витрати на туризм, внутрішні закупівлі продуктів та послуг підприємствами туристичної галузі;
- індукований внесок у ВВП країни – включає витрати тих, хто прямо чи опосередковано отримує дохід в туристичній галузі.

Туристичний потенціал України відображають показники прямого і загального внеску туризму у валовий внутрішній продукт, у зайнятість, частка доходів і витрат на туризм відповідно в експорті та імпорті країни (табл. 2).

Таблиця 2

**Основні показники ринку туристичних послуг
в Україні за 2012-2016 рр.***

№ зп	Показники	2012	2013	2014	2015	2016
1.	Прямий внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	29	30	22	29	35
2.	Частка прямого внеску туризму у ВВП, %	2,03	2,04	1,41	1,47	1,52
3.	Загальний внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	105,1	111,3	86,6	109,1	128,5
4.	Частка загального внеску туризму у ВВП, %	7,5	7,6	5,5	5,5	5,6
5.	Прямий внесок туризму в зайнятість, тис. осіб	382,4	368,0	224,1	213,4	247,2
6.	Частка прямого внеску туризму в зайнятість, %	1,9	1,8	1,2	1,3	1,3
7.	Загальний внесок туризму в зайнятість, тис. осіб	1417,6	1388,3	879,3	809,8	923,1
8.	Частка загального внеску туризму в зайнятість, %	7,0	6,8	4,9	4,9	5,0
9.	Капіталовкладення в туризм, млрд. грн.	6,5	5,8	5,0	5,3	5,7
10.	Частка капіталовкладень в туризм, %	2,4	2,3	2,2	2,0	1,9
11.	Частка доходів від туризму в загальному експорті країни, %	6,9	7,3	3,5	2,1	2,2
12.	Частка витрат в туризм в загальному імпорті країни, %	5,5	6,5	7,8	10,8	10,5
13.	Надходження туристичного збору в місцеві бюджети, млн. грн.	-	-	24,77	37,13	54,10

*складено автором за даними [6]

Так внесок прямих надходжень від туризму у виробництво ВВП за 2012-2016 рр. зменшився з 2,03% до 1,52%. Аналогічна тенденція спостерігається і за часткою загального внеску туризму у ВВП (за всіма складовими структури

ВВП), яка склала 5,6% у 2016 р. проти 7,5% у 2012 р., що свідчить про низьку ефективність туристичної сфери та низький рівень використання туристичних ресурсів. За світовим рівнем загального внеску туризму у світовий ВВП значення відповідного показника України майже у 2 рази менше (5,6% проти 9,7% у 2016 р.), у рейтингу надходжень від туристичних послуг у структурі ВВП Україну можна віднести до країн із нижче середнім значенням.

Прямий внесок туристичної галузі у забезпечення зайнятості зменшився із 382,4 тис. осіб у 2012 р. до 247,2 тис. осіб, або на 35,3%, динаміка загального внеску туризму в зайнятість є негативною – відбулось зменшення робочих місць із 1417,6 тис. осіб у 2012 р. до 923,1 тис. осіб у 2016 р (частка загального внеску туризму в зайнятість зменшила із 7% до 5% відповідно). Якщо порівнювати із світовими тенденціями, то світові показники становлять за часткою прямого внеску – 4,4%, за часткою загального внеску – 9,4%.

Аналіз динаміки капіталовкладень у туристичний ринок відображає зростання грошових витрат протягом 2014-2016 рр. з 5,0 до 5,7 млрд. грн., хоча частка капіталовкладень у структурі загальних капіталовкладень за цей же період зменшилась з 2,2% до 1,9%. Аналогічна тенденція спостерігається і в доходах, отриманих від туристичних послуг – їхня частка зменшилась із 7,3% у 2013 р. до 2,2% у 2016 р., а частка витрат в розвиток туризму зросла з 5,5% у 2013 р. до 10,5% у 2016 р.

Низький внесок туристичної галузі у ВВП України, незначна частка експортних надходжень від туризму, збільшення витрат туристичних суб'єктів на послуги сторонніх організацій, що беруть участь у створенні туристичного продукту, скорочення потоку іноземних туристів – лише частина проблем ринку туристичних послуг в країні. Однак, починаючи із 2014 р., поступове зростання частки туристичної галузі у формуванні ВВП, зайнятості свідчить про відновлення важливої ролі туризму в Україні. Враховуючи місце України в загальному рейтингу індексу туристичної конкурентоспроможності і стан ринку туристичних послуг за 2014-2016 рр., можна визначити найбільш стримуючі і найбільш стимулюючі чинники розвитку даної сфери (табл. 3).

Таблиця 3

**Найбільш стримуючі та стимулюючі чинники
розвитку туристичного ринку України***

№ з/п	Найбільш стримуючі чинники	%	Найбільш стимулюючі чинники	%
1	Нестабільна політична ситуація та небезпека тероризму	14,5	Наявність культурно-історичних пам'яток	19,3
2	Низька купівельна спроможність населення України	13,6	Рівень освіти та культури населення країни	18,2
3	Слабо розвинута інфраструктура в'їзного туризму	12,6	Розвиток креативних галузей (сувенірна продукція, мистецтво, книги)	16,5
4	Якість доріг та інфраструктура повітряного транспорту	12,3	Наявність природно-ресурсного потенціалу	13,2
5	Захист прав власності суб'єктів туристичного ринку	11,8	Впровадження новітніх CRM систем	9,8
6	Рівень кваліфікації спеціалістів туристичного ринку	10,2	Зручне розташування України в центрі Європи	9,1
7	Недобросовісна поведінка суб'єктів туристичної діяльності	7,6	Широкий спектр туристичних маршрутів (індивідуальні, одноденні)	7,5
8	Правова база, що регулює ринок туристичних послуг	6,8	Оптимальна цінова політика в наданні туристичних послуг	6,4
9	Ефективність маркетингу для залучення туристів	5,7		
10	Впровадження і розвиток інформаційних порталів	4,9		
Всього, %		100		100

*складено автором

Визначення можливостей і перешкод для розвитку туристичної галузі, дає змогу сконцентрувати увагу держави на розвитку туристичної інфраструктури, ремонті доріг, гарантій безпеки туристів, підвищенні рівня життя населення та забезпечення доступу до інформаційних сервісів в туризмі. Подолання негативних тенденцій на ринку туристичних послуг можливо шляхом її стратегічного розвитку за рахунок становлення туризму, як високоприбуткової галузі економіки та формування конкурентоспроможного туристичного продукту на світовому ринку. Економічний ефект від реалізації стратегічних цілей розвитку туристичного ринку буде виражатись у збільшенні надходжень до бюджетів усіх рівнів від туристичної діяльності, збільшенні туристичних потоків, особливо іноземних громадян, залученні іноземних інвестицій у

розвиток туристичної інфраструктури, створенні нових робочих місць, підвищенні обсягу наданих туристичних послуг та їх якості. Тому створення системних та комплексних передумов для розвитку туристичного ринку в державі має стати одним з пріоритетних напрямів прискорення економічного зростання країни (табл. 4).

Таблиця 4

Прогнозні показники розвитку ринку туристичних послуг в Україні на період до 2026 р.*

№ зп	Показники	Роки			
		2015	2019	2022	2026
1.	Кількість іноземних туристів, які в'їжджають до України, млн. осіб	12,9	19,3	25,8	32,3
2.	Кількість суб'єктів туристичної діяльності, тис. одиниць	6,8	10,2	20,4	34
3.	Обсяг надходжень до місцевих бюджетів від сплати туристичного збору, млн. гривень	37,1	74,2	185,5	371
4.	Обсяг надходжень до зведеного бюджету (податки та збори) від діяльності суб'єктів туристичної діяльності, млрд. гривень	1,71	3,42	8,55	171
5.	Кількість робочих місць у сфері туризму, тис. осіб	88	132	264	440
6.	Кількість внутрішніх туристів, тис. осіб	357	715	1070	1785
7.	Кількість екскурсантів, тис. осіб	125,5	188,3	250,0	313,8

*складено автором за даними [5]

Відповідно до реалізації стратегії розвитку ринку туристичних послуг в Україні передбачено досягнення таких показників [5]:

- 1) збільшення витрат туристів під час подорожей до 80 млрд. гривень у 2026 р;
- 2) збільшення обсягу капітальних інвестицій у сферу туризму та курортів до 6,6 млрд. гривень у 2026 р.;
- 3) створення національної туристичної організації та відповідних регіональних туристичних організацій;
- 4) функціонування Єдиної туристичної інформаційної системи, що містить інформацію про всі туристичні та рекреаційні ресурси країни, придатні для використання в туризмі, у тому числі об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду;
- 5) впровадження рекомендованої Всесвітньою туристичною організацією ООН (ЮНВТО) системи сателітного рахунка;

- б) заснування десяти туристичних представництв за кордоном;
- 7) лібералізація візового режиму з десятима країнами світу, що є цільовими туристичними ринками для України.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що туристична галузь, хоч і повільно, але починає покращувати основні показники діяльності і зміцнювати позиції на внутрішньому та міжнародному ринках. Туристичний ринок України має перспективи розвитку за рахунок ресурсного та культурно-історичного потенціалу, оптимальної цінової політики та рівня освіти і культури населення. Саме забезпечення стратегічної пріоритетності розвитку туристичного ринку сприятиме зростанню конкурентоспроможності туристичного бізнесу в країні.

Література:

1. Державне агентство України з туризму і курортів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourism.gov.ua>.
2. Світова рада з туризму та подорожей. World Travel & Tourism Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/2017-documents/global-economic-impact-and-issues-2017.pdf>
3. Світова туристична організація UNWTO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>
4. Туристична діяльність в Україні у 2016 році: стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2017. – 76 с.
5. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017>
6. Туризм – мировая и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knoema.ru>

Лотыш О.Я. Стратегические подходы развития рынка туристических услуг в Украине

Аннотация. В статье осуществлен анализ и оценку тенденций туристического рынка в Украине. Установлено, что туристическая отрасль занимает важное место в экономике Украины. Так общий вклад туризма в ВВП составляет 5,6%, количество занятых в сфере туристических услуг 5% от общей численности занятых в экономике, доля доходов от туризма в общем экспорте страны 2%. Анализ основных показателей состояния рынка туристических услуг показал, что произошло значительное сокращение туристических потоков и доходов, которые приносит отрасль. Раскрыто влияние основных внешних и внутренних факторов на развитие туризма в Украине. Охарактеризованы стратегические подходы по развитию и совершенствованию рынка туристических услуг.

Ключевые слова: туризм, рынок туристических услуг, стратегия развития, индекс туристической конкурентоспособности, вклад туризма в ВВП, вклад туризма в занятость.

Lotysh O.Y. Strategic approaches to the development of the tourism services market in Ukraine

Summary. The article analyzes and assesses the trends of the tourist market in Ukraine. It was established that the tourism industry occupies a significant place in the Ukrainian economy. Thus, the total contribution of tourism to GDP is 5.6%, the number of employed in the field of tourism services is 5% of the total number employed in the economy, the share of tourism income in the total export of the country 2%. Analysis of the main indicators of the market for tourist services showed that there was a significant reduction in tourist flows and income, bringing the industry. The influence of the main external and internal factors on the development of tourism in Ukraine is revealed. The strategic approaches to the development and improvement of the tourist services market are described.

Key words: tourism, tourism services market, development strategy, tourism competitiveness index, contribution of tourism to GDP, tourism contribution to employment.